

FUNKCJA SAKRALNA STAROMIEJSKICH DZIELNIC MAŁOPOLSKI

Przemiany badanej funkcji w ciągu tysiąclecia

Do funkcji miejskich najdawniejszych, a zarazem tak ważnych, iż uznać je można za miastotwórczą, należy funkcja sakralna, z grupy funkcji kulturalnych (kulturotwórczych). Już w miastach starożytnych istotnym elementem krajobrazu były świątynie, a gromadzenie się w nich wiernych, zwłaszcza podczas świąt, sprzyjało rozwojowi innych funkcji miejskich, handlu i rzemiosła. O znaczeniu tej funkcji świadczą ruiny wspaniałych niegdyś świątyń w miastach dawnego Cesarstwa Rzymskiego, na Bliskim i Środkowym Wschodzie, w południowej i wschodniej Azji, a także w niektórych rejonach Nowego Świata.

Na ziemiach polskich z czasów przedchrześcijańskich zachowały się tylko nieliczne kopce (np. Krakusa w Krakowie) i kurhany, o nieznanym na ogół przeznaczeniu i genezie, zaś pierwsze kościoły pojawiły się tysiąc lat temu. W tworzących się wówczas ośrodkach władzy państwowej i kościelnej (biskupiej) budowano małe i skromne w wyrazie architektonicznym świątynie. Pomyślny rozwój takich miast – na kilka wieków przed przyznaniem im formalnych praw – wyraził się wznoszeniem coraz to nowych kościołów, wobec wzrostu zaludnienia i organizowania nowych parafii. Pojawiły się też pierwsze klasztory – cystersów, benedyktynów, dominikanów, franciszkanów. Zakony te, prócz działalności duszpasterskiej, położyły wielkie zasługi dla rozwoju młodego państwa, a w miastach prowadziły często szkoły i szpitale.

Największe ośrodki ówczesnej Polski – ze stołecznym Krakowem na czele – już w XII-XIII w. miały gęstą sieć parafii i liczne kościoły. W Krakowie przed lokacją (1257 r.) było ich około 15. Mamy też z tych czasów przykłady miast powstałych dzięki obecności klasztoru – np. cystersów (Nowy Targ), czy klarysek (Stary Sącz). W następnych stuleciach zmieniała się architektura kościołów – styl

romański ustąpił miejsca gotykowi, a ten – renesansowi. W dużych ośrodkach miejskich o zróżnicowanej narodowościowo ludności pojawiły się też świątynie innych wyznań – cerkwie prawosławne (później też unickie), żydowskie synagogi, a w dobie Reformacji – zbory protestanckie. Społeczności miejskie i okoliczna szlachta łożyły na nowe kościoły i klasztory, drogą zapisów i fundacji. W latach 70. XVIII w. połowa nieruchomości Krakowa należała do Kościoła. Ówczesne ryciny i plany miast małopolskich ukazują liczne świątynie, co potwierdza znaczenie ich funkcji sakralnej.

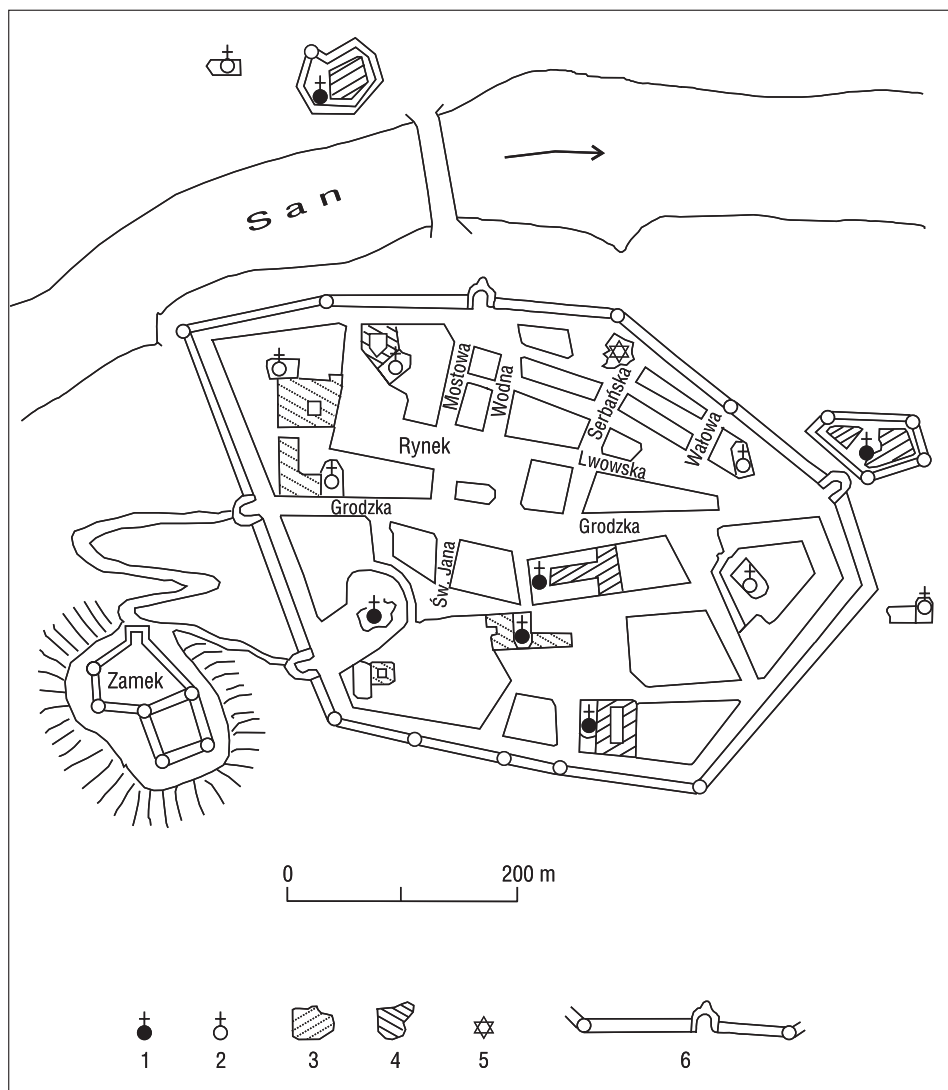
Jak inne funkcje, ma ona swój wymiar wewnętrzny (endogeniczny), polegający na świadczeniu „usług duszpasterskich” parafianom i innym mieszkańcom miasta, oraz zewnętrzny (egzogeniczny, miastotwórczy) związany z sanktuariami, uroczystościami religijnymi, działalnością słynnych kaznodziejów, szkołami i seminariami. Już za I Rzeczypospolitej dużym centrum pielgrzymkowym była Częstochowa (Jasna Góra), a w XVII w. funkcję tę zyskały budowane wówczas Kalwarie – w Małopolsce były to: Zebrzydowska (1602) i Paławska (1668). Wzmoczona religijność w dobie kontrreformacji zaznaczyła się wznoszeniem nowych kościołów i klasztorów – w Krakowie, Przemyślu i wielu innych miastach (Rzeszów, Leżajsk) – ryc. 1 i 2.

Upadek Rzeczypospolitej przyniósł znaczne straty w substancji materialnej omawianej funkcji – może nawet większe niż te wojenne z XVII-XVIII w. Protestantyczne władze pruskie i prawosławne rosyjskie, a także katolickie austriackie ograniczyły znacznie stan posiadania Kościoła. W miastach małopolskich zamknięto liczne klasztory (Fras 2002, 54), nie tylko kontemplacyjne uznane przez Józefa II za „nieprzydatne” (Grodziski, 1976), lecz i inne, np. pijarów i jezuitów, a ich budynki przeznaczano na więzienia (Kraków, Nowy Sącz), koszary, urzędy i inne instytucje, ewentualnie na szkoły (Rzeszów). Jednak represje te, i późniejsze, jeszcze surowsze w czasach II wojny światowej i PRL nie zmniejszyły religijności polskiego społeczeństwa, dzięki czemu śródmiejskie świątynie na ogół przetrwały, chronione też jako cenne zabytki architektury.

Po 1990 r. odrodziła się nawet rozproszona w latach 1944-47 społeczność unicka i ma swe kościoły w niektórych miastach Małopolski – m.in. w Gorlicach, Jarosławiu i Przemyślu (katedrę). Holocaust zniszczył zaś społeczność żydowską i spowodował zanik tego elementu funkcji sakralnej miast Małopolski – choć ocalały synagogi w Krakowie (we wschodniej części dzielnicy Kazimierz, odłębnego miasta w XIV-XVIII w.), w Nowym Sączu, Rzeszowie i w XIX-wiecznych ośrodkach chasydzkich (Bobowa, Leżajsk, Rymanów). Te swoiste „miejsca święte” są obecnie dość licznie nawiedzane przez pielgrzymujących do nich Żydów z zagranicy.

Współczesny wymiar funkcji sakralnej

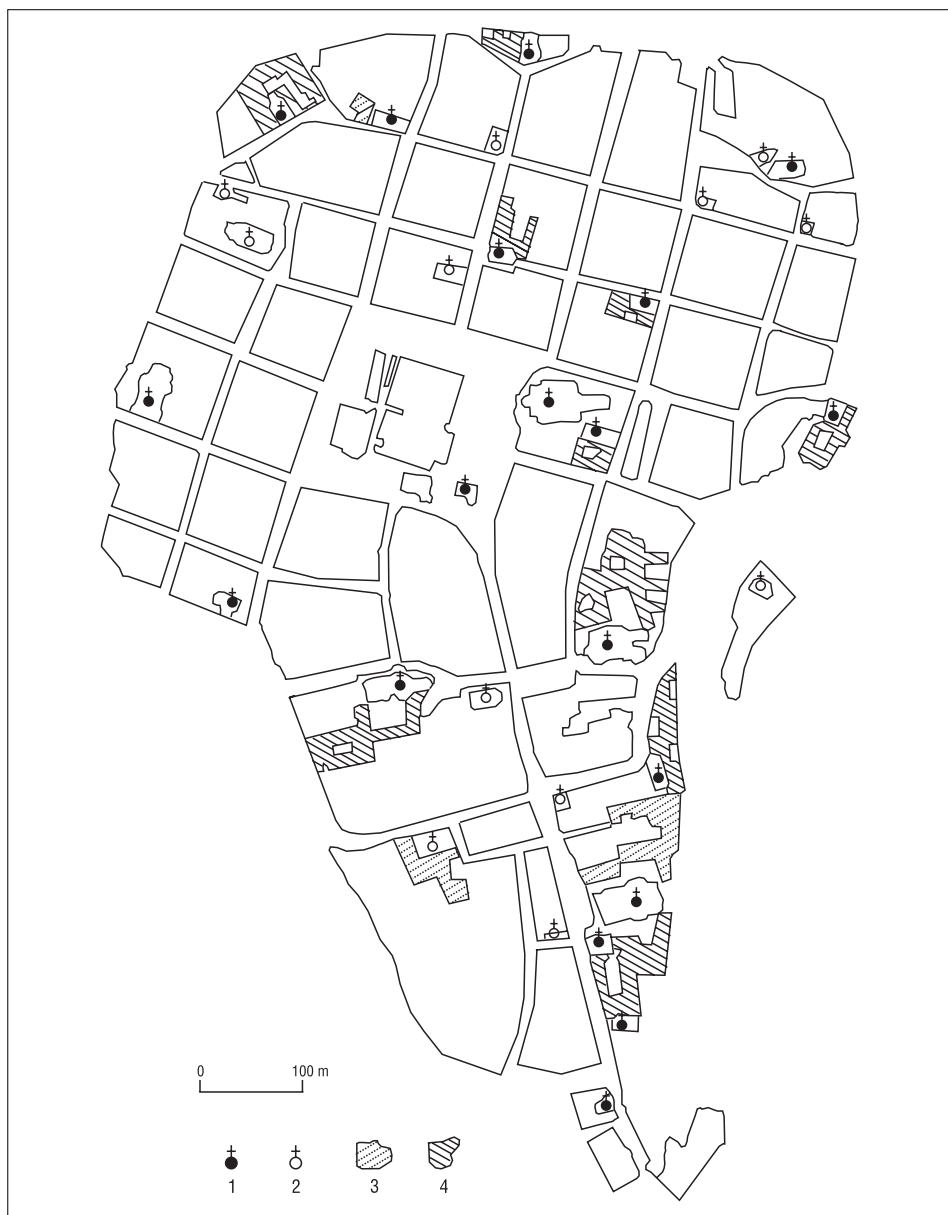
Rozwój innych funkcji dzielnic staromiejskich – niegdyś tożsamy z miastami jako takimi i ograniczonych murami obronnymi – przekształcił te obszary w istotne części ogólnomiejskich ośrodków usługowych. Proces ten, obserwowana-

Ryc. 1. Przemysł w II połowie XVII w.

1 - kościoły istniejące obecnie, 2 - kościoły już nieistniejące, 3 - obecne klasztory, 4 - budynki klasztorów przeznaczone na inne cele, 5 - synagoga, 6 - mury obronne z basztami i bramami.

Źródło: Rożański 1972.

Ryc. 2. Kraków w 1785 roku

1 - kościoły istniejące obecnie, 2 - kościoły już nieistniejące, 3 - obecne klasztory, 4 - budynki klasztorów przeznaczone na inne cele.

Źródło: Górka 2004.

ny w większych miastach Małopolski od połowy XIX w., zaznaczył się modernizacją zabudowy, w tym wznoszeniem wysokich budynków, dorównujących wysokością wieżom kościelnym oraz ekspansją funkcji usługowych kosztem mieszkaniowych, spowodowaną m.in. depopulacją tych dzielnic. Modernizacja ta, w tym także ułatwienie dostępu wskutek wyburzenia średniowiecznych fortyfikacji oraz doprowadzenie komunikacji zbiorowej i motoryzacji, sprzyjała rozwojowi turystyki, w tym także religijnej. Odwiedzający te miasta przybyśże nie omijają starych śródmieść, a przebywając w nich – podziwiają stare świątynie.

Znaczenia omawianej funkcji nie można sprowadzić do liczby kościołów, ich rozmiarów, liczebności duchowieństwa, mnichów i mniszek. Zawarte w tab. 1 dane mają tylko orientacyjną wartość. Jednak warto podkreślić dużą liczbę kościołów w staromiejskich dzielnicach Krakowa (17!), Przemysła (6) i Zamościa (4) oraz obecność licznych klasztorów w Krakowie (10) i Przemyślu. W tych dwu ostatnich miastach mamy do czynienia ze swoistym „krajobrazem religijnym” (Margul 1986) – przynajmniej w niektórych rejonach, gdzie stare budowle sakralne dominują w krajobrazie i są ważnymi punktami orientacji przestrzennej. W starych śródmieściach mieszczą się z reguły najważniejsze i najpiękniejsze świątynie danego miasta (Bochnia, Olkusz, Nowy Sącz), a w ośrodkach diecezjalnych są to katedry (Tarnów, Przemyśl). W niektórych dzielnicach, oprócz kościołów rzymskokatolickich, są też cerkwie unickie i prawosławne, a także domy modlitwy innych wyznań.

Zewnętrzny wymiar funkcji sakralnej polega m.in. na obecności wyższych szczebli administracji Kościoła. W Małopolsce metropolii krakowskiej podlegają diecezje bielsko-żywiecka, kielecka i tarnowska, a przemyskiej – rzeszowska i zamojsko-lubaczowska. W śródmieściach tych miast znajdują się siedziby odpo-

Tab. 1. Zabudowa sakralna w dzielnicach staromiejskich niektórych miast na przełomie XX i XXI w.

Nazwa miasta	Obszar dzielnicy staromiejskiej (ha)	Kościoły			Klasztory		
		liczba	wielkość		liczba	wielkość	
			m ²	% powierzchni dzielnicy		m ²	% powierzchni dzielnicy
Bochnia	7,7	1	1500	1,9	-	-	-
Kraków	78,8	17	16960	2,2	10	17250	2,2
Krosno	9,8	2	2300	2,3	1	450	0,5
Nowy Sącz	18,3	2	2200	1,2	1	1500	0,8
Olkusz	9,7	1	1700	1,8	-	-	-
Oświęcim	18,4	2	3500	1,9	1	900	0,5
Przemyśl	52,8	6	6850	1,3	3	3300	0,6
Tarnów	8,6	1	1290	1,5	-	-	-
Zamość	25,0	4	3800	1,5	-	-	-

Źródło: opracowanie własne.

wiednich instytucji – w Krakowie są to: Kuria Metropolitalna, Seminarium Duchowne i Papieska Akademia Teologiczna, należąca do najważniejszych uczelni teologicznych w Polsce. Otaczane kultem i licznie odwiedzane przez pątników sanktuaria małopolskie nie zawsze znajdują się w dzielnicach staromiejskich – w Krakowie np. najważniejsze obecnie są, poza Wawelem i Skałką, sanktuarium Miłosierdzia Bożego w Łagiewnikach (dzielnica Podgórze) i Krzyża Świętego w Mogile (Nowa Huta) – (Jackowski 1991; Rożek, Gondkova 2002). W Kalwarii Zebrzydowskiej bazylika Benedyktynów i dróżki pielgrzymów leżą z dala od miasteczka. Swoistym śródmiejskim sanktuarium jest zaś rodzinny dom papieża Jana Pawła II w Wadowicach, z pobliską parą, gdzie został on ochrzczony. Funkcja sakralna jest dla niektórych administracyjnie zdegradowanych miasteczek, jak np. Bobowa, Dębowiec, Jaśliśka, Lipnica Murowana, niemal ich jedyną miejską funkcją.

Przyszłość funkcji sakralnej

Okres transformacji przejawiał się nową fazą rozwoju miast polskich, w tym wzmocnieniem usługowej funkcji ich śródmieść. Przywrócenie mechanizmu rynkowego nie zagroziło stanowi posiadania Kościoła, jak to ma obecnie miejsce w niektórych państwach Europy Zachodniej (Holandia, Niemcy) – owszem, doszło nawet do rewindykacji utraconych jeszcze w XIX w. nieruchomości. W nowych warunkach Kościół odzyskał swobodę głoszenia Słowa Bożego, a także prowadzenia działalności oświatowej, kulturalnej oraz związanej z ochroną zdrowia i opieką społeczną – co często odbywa się w śródmiejskich budynkach.

Nowe kościoły – może w nieco mniejszej liczbie niż 10 lat temu – buduje się raczej w dzielnicach mieszkaniowych na zewnątrz śródmieść, gdyż tamtejsze społeczności były przez długie lata pozbawione świątyń. Można odnotować fakt, iż pozbawiona do niedawna kościołów (jeśli nie liczyć opactwa cystersów w Mogile i kilku kościołów na obrzeżach) 220-tysięczna Nowa Huta w swych granicach ma obecnie 6 nowych kościołów, w tym dwa w „śródmieściu”, wybudowanym w latach 50.-60.

LITERATURA

- Fras Z., 2002, *Galicja*, Wyd. Dolnośląskie, Wrocław.
- Górka Z., 2004, *Krakowska dzielnica staromiejska w dobie społeczno-ekonomicznych przemian Polski na przelomie XX i XXI wieku*, Wyd. IGI GP UJ, Kraków.
- Grodziski S., 1976, *W królestwie Galicji i Lodomerii*, Wyd. Liter., Kraków.
- Jackowski A., 1991, *Zarys geografii pielgrzymek*, Wyd. UJ Kraków.
- Margul T., 1986, *Religia a przestrzeń i krajobraz*, Skrypty Uczelniane UJ.
- Miejsca święte Rzeczypospolitej – leksykon*, 1998, A. Jackowski (red.), Wyd. Znak, Kraków.

Rożek M., Gondkova B., 2002, *Kościoty Krakowa – leksykon*, Kraków.

Rożański J., 1972, *Przemyśl i okolice*, Sport i Turystyka, Warszawa.

SACRAL FUNCTION OF HISTORIC CORES OF MAŁOPOLSKA CITIES

SUMMARY

The sacral function for a millennium has been one of the basic ones of churches and monasteries in the historic cores of those cities. In spite of wars, the partition period of Poland (1795-1918) and Communist regime (1945-1989) this function survived and its objects are used not only in religious purposes but they are an essential element of a tourist attraction of the discussed cities.

The sacral function shows also a considerable external influence. In Małopolska there are two Roman-Catholic Church metropolies, those of Cracow and Przemyśl, and 7 cities are the diocese centres. There are bishop seats, seminaries and in Cracow the Papal Theological Academy (PAT), the school widely known. Sanctuaries visited by numerous pilgrims are found neither only in the great cities nor in their centres - i.e. in Cracow, except those of Wawel and Skałka, the most famous ones are those of God's Mercy at Łagiewniki and Holy Cross at Mogiła (Nowa Huta). Since 1978 the city of Wadowice, where John Paul II was born, has become popular. There are two old calvaries in the region, Kalwaria Zebrzydowska (1602) and Kalwaria Pałacowska (1668). For some small cities the sacral/pilgrimage function is often their only urban one.

Actually the discussed function develops freely. In some cities uniates (persecuted after the 2nd World War) opened their churches, foreign Jews come to old Chassid centres where still are their temples and cemeteries. Even in new housing zones, like that of Nowa Huta, the new churches are built and a parish network is organised.

English by Author

